

Llywodraeth Cynulliad Cymru
Welsh Assembly Government

Mapio gweithgarwch mentrau cymdeithasol yng Nghymru: Deall er mwyn Dylanwadu

**CRYNODEB GWEITHREDOL
Hydref 2009**

Pwyntiau Cysylltu

Yn achos ymholiadau am y cyhoeddiad hwn, cysylltwch â:
Siân Jones, ffôn: 01685 729126
E-bost: SJ&LGRsearch&Informationunit@cymru.gsi.gov.uk

Awduron

Sarah Forster - Geoeconomics
Russell Pask - The Research Unit
Ben Taylor ac Ali Torbett - Sector Projects

Cyhoeddwr

Llywodraeth Cynulliad Cymru

Leoliad

Merthyr Tudful

Diolchiadau

Hoffem ddiolch i Lywodraeth Cynulliad Cymru am ein comisiynu i gynnal yr astudiaeth hon. Diolch yn arbennig i Siân Jones a Karyn Pittick o'r Adran Cyfiawnder Cymdeithasol a Llywodraeth Leol yng Nghymru am eu cymorth a'u cyngor drwy gydol y prosiect. Rydym hefyd yn ddiolchgar iawn i bawb y buom yn eu cyfweld am roi o'u hamser, am eu parodrwydd i ateb ein cwestiynau a'u safbwyntiau gwerthfawr. Diolch yn arbennig hefyd i Simon Harris (Prif Weithredwr, Canolfan Cydweithredol Cymru), Trish Fretten (Pennaeth Cymorth Economaidd Cymunedol, yr Is-adran Cymunedau, Llywodraeth Cynulliad Cymru) a Sara Ahmad (Adran y Prif Weinidog, Llywodraeth Cynulliad Cymru) a oruchwyliodd ac a gyflwynodd sylwadau ar ddrafftiau'r adroddiadau fel aelodau o Grŵp Llywio'r Prosiect. Hoffem hefyd ddiolch i Andrea Westall, fu'n gweithredu fel cyngorydd arbenigol, am ei mewnwelediad a'i harweiniad gwerthfawr.

Crynodeb gweithredol

Briff ymchwil

- Ym mis Mai 2008, comisiynwyd Sector Projects, Geoeconomics a The Research Unit gan Lywodraeth Cynulliad Cymru i gynnal ymarfer i fapio a rhoi darlun sylfaenol o weithgarwch mentrau cymdeithasol ledled Cymru. . Nod cyffredinol yr astudiaeth oedd sicrhau dealltwriaeth ddyfnach a manylach o faint, cwmpas, natur, iechyd a rôl mentrau cymdeithasol yng Nghymru, a dadansoddi sut y gallai Llywodraeth y Cynulliad gefnogi'r sector yn fwy effeithiol.

Mae'r astudiaeth hon yn rhan o ymrwymiad Llywodraeth Cynulliad Cymru i helpu mentrau cymdeithasol i ffynnu a thyfu, ac yn cyflenwi Cynllun Gweithredu Mentrau Cymdeithasol Llywodraeth Cynulliad Cymru a lanswyd ym mis Ionawr 2009.

Diffiniad o fenter gymdeithasol

Yn unol â Llywodraeth y DU, dyma ddiffiniad Llywodraeth Cynulliad Cymru o fenter gymdeithasol:

“busnes a chanddo amcanion sy'n bennaf yn rhai cymdeithasol ac y caiff ei wargedion eu hail-fuddsoddi'n bennaf yn y busnes neu yn y gymuned, yn hytrach na bod y busnes yn seiliedig ar yr angen i gynyddu'r elw i'r eithaf ar gyfer cyfranddalwyr.”

Er mwyn addasu'r diffiniad eang hwn i ddibenion gweithredu ac fel bo modd cymharu ag ymarferion mapio cenedlaethol a rhanbarthol eraill, defnyddiwyd tri phrawf cydnabyddedig i adnabod mentrau cymdeithasol. Dyma nhw:

- **Cyfeiriadaeth menter** – yn ymwneud yn uniongyrchol â chynhyrchu nwyddau neu wasanaethau ar gyfer marchnad benodol;
- **Nodau cymdeithasol** – nodau cymdeithasol ac/neu amgylcheddol clir; a
- **Pherchnogaeth gymdeithasol** – sefydliadau ymreolaethol a chanddynt elfen o lywodraeth gyfranogol sy'n cynnwys rhanddeiliaid ac ymddiriedolwyr, a'r elw'n cael ei ddefnyddio ar gyfer y gymuned neu ei rannu ymysg rhanddeiliaid.

Cafodd y sefydliadau hefyd eu rhannu yn ôl y gyfran o incwm a enillir fel bo modd canfod i ba raddau y maent wedi datblygu a lefel eu gweithgarwch fel menter gymdeithasol. Diffiniwyd y tri chategori canlynol:

- Mentrau cymdeithasol **eginol** – sefydliadau sy'n creu 15% i 25% o'u hincwm drwy fasnachu;
- Mentrau cymdeithasol **datblygol** – sefydliadau sy'n creu 25% i 50% o'u hincwm drwy fasnachu; a
- Mentrau cymdeithasol **sefydledig** – sefydliadau sy'n creu mwy na 50% o'u hincwm drwy fasnachu. .

Mae mwyafrif yr astudiaethau mapio mentrau cymdeithasol yn y DU yn defnyddio naill ai trothwy o 50% o incwm a enillir, neu 25% o incwm a enillir ar gyfer mentrau cymdeithasol 'datblygol'. Fodd bynnag, yn yr astudiaeth hon defnyddir y categori 15-25% o incwm a enillir gan fod Llywodraeth y Cynulliad am asesu lefel y mentrau cymdeithasol sydd yn eu cyfnod cynnar neu'n fentrau cymdeithasol eginol yng Nghymru a'r potensial i'w datblygu.

Methodoleg

Cafodd yr astudiaeth fapio ei seilio ar ddwy golofn fethodolegol a oedd yn darparu data meintiol ac ansoddol cyflenwol:

- Arolwg dros y ffôn o sampl gynrychioliadol o fentrau cymdeithasol yng Nghymru, gan arwain at fwy na 618 o gyfweiliadau ag uwch-swyddogion yn y sefydliadau hyn - prif weithredwyr yn bennaf. Cysylltwyd â 3,055 o fentrau cymdeithasol posibl drwy lythyr neu e-bost i'w hysbysu am yr arolwg a dechreuwyd cyfweiliadau dros y ffôn â siampl o 764 o sefydliadau. Roedd 618 o'r sefydliadau hyn yn fentrau cymdeithasol cymwys, felly cafwyd amrediad da o sefydliadau a chanddynt weithgarwch menter gymdeithasol yng Nghymru; a

- Chyfweliadau manwl â 26 o randdeiliaid allweddol, gan gynnwys mentrau cymdeithasol, sefydliadau rhwydweithio, darparwyr cymorth busnes a sefydliadau llywodraethol.

Nid tasg hawdd yw cynnal arolwg o fentrau cymdeithasol gan nad yw 'menter gymdeithasol' yn sector ar wahân y gellir ei adnabod yn hawdd - dull ydyw, yn hytrach, o weinyddu busnes. Roedd dyluniad ein harolwg yn seiliedig ar ymarferion mapio blaenorol ac arfer gorau wrth gynnal arolygon. Defnyddiwyd cronfa ddata GuideStar i greu'r gyfres gyntaf o fentrau cymdeithasol posibl yn seiliedig ar ffurf gyfreithiol ac/neu statws elusen. Ychwanegwyd at y data hyn o ystod o ffynonellau gan gynnwys data gan aelodau Rhwydwaith Mentrau Cymdeithasol Cymru, Llywodraeth Cynulliad Cymru, a chronfeydd data o fathau neilltuoel o fentrau cymdeithasol fel Cwmnïau Buddiannau Cymunedol a chwmnïau cydweithredol. Mae'r ymagwedd hon felly'n cynnwys sefydliadau a allai fod yn anghorfforedig neu fabwysiadu modelau cyfreithiol eraill yn hytrach na chwmnïau cyfyngedig trwy warant, neu gymdeithasau diwydiannol a darbodus, er enghraifft, cwmnïau cyfyngedig trwy gyfranddaliadau.

Trosolwg o'r canfyddiadau

1) Rydym wedi canfod 3,056 o sefydliadau sy'n ymwneud â gweithgarwch menter gymdeithasol yng Nghymru.

- Mae deuparth ohonynt yn sefydledig, sy'n golygu eu bod yn ennill o leiaf hanner eu hincwm, ac mae tua chwarter yn hunangynhaliol gan ennill 100% o'u hincwm. Cyfrannau lled-gyfartal o fentrau cymdeithasol eginol a datblygol yw'r traean sy'n weddill.
- Cwmnïau cyfyngedig trwy warant yw tua hanner y mentrau cymdeithasol yng Nghymru. Mae tua un o bob deg naill ai'n ymddiriedolaeth neu'n anghorfforedig.
- Mae bron deuparth y mentrau cymdeithasol yn elusennau cofrestredig neu mae ganddynt statws elusen eithriedig. Mae mentrau cymdeithasol eginol yn fwy tebygol o fod â statws elusen (72% o'i gymharu â chyfartaledd o 63%). Mewn gwrthgyferbyniad i hyn, mae sefydliadau sy'n ennill 100% o'u hincwm a sefydliadau iau na phum mlwydd oed yn llawer llai tebygol o fod â statws elusen (54% a 30% yn ôl eu trefn).

2) Yn seiliedig ar ffigurau Blwyddyn Ariannol 07/08, amcangyfrifwn mai maint y sector mentrau cymdeithasol o ran trosiant yw £2.2 biliwn.

- Mae hyn yn awgrymu bod y sector mentrau cymdeithasol yn cyfrannu 2.6% tuag at drosiant holl fentrau Cymru. Mae Cynghrair Mentrau Cymdeithasol y DU yn amcangyfrif mai maint y sector mentrau cymdeithasol o ran trosiant yn y DU yw £27 biliwn..Ar sail hyn, mae Cymru'n cyfrannu oddeutu 8% tuag at y ffigur cenedlaethol hwn. Mae hyn dros ddwywaith yn fwy na chyfraniad economi Cymru tuag at Werth Ychwanegol Crynswth (GYC) sef 3.6%.
- Ceir ystod eang o sefydliadau yn y sector mentrau cymdeithasol. O bellffordd, Glas Cymru, y cwmni dŵr cenedlaethol, yw'r fenter gymdeithasol fwyaf yng Nghymru gyda throsiant o £623 miliwn ar ddiwedd Blwyddyn Ariannol 08, 28% o gyfanswm trosiant y sector. Mae nifer o ddarparwyr tai cymdeithasol hefyd yn sefydliadau mawr ac amcangyfrifir eu bod gyda'i gilydd yn cyfrannu 26% o gyfanswm trosiant amcangyfrifedig y sector.
- Fodd bynnag, mae traean y mentrau cymdeithasol yn fach iawn, gan ddatgan bod eu trosiant blyneddol yn llai na £25,000. Amcangyfrifir mai canolrif y trosiant cyfartalog yw oddeutu £50,000. Yn ddiddorol, nid yw'n ymddangos fel pe bai unrhyw batrymau amlwg rhwng maint y trosiant a'r gyfran o incwm a enillir.

3) Mae mwyafrif mentrau cymdeithasol Cymru'n ymwneud â hyfforddiant ac addysg (yn aml ar gyfer pobl dan anfantais); y celfyddydau a'r Gymraeg; menter gymdeithasol, y sector gwirfoddol neu wasanaethau cymorth i fusnesau; iechyd a gofal cymdeithasol; a chwaraeon a hamdden.

- Mae bron pedwar o bob deg (37%) yn darparu gwasanaethau i blant, ac mae chwarter ohonynt yn gweithio gyda'r henoed. Ceir hefyd ffocws ar bobl sy'n byw mewn ardaloedd o amddifadedd.
- Mae sefydliadau mwy, a chanddynt fwy na £500,000 o drosiant, yn fwy tebygol o ymwneud â thai (24%), gofal iechyd (11%) ac ailgylchu (10%). O blith y mentrau cymdeithasol mwyaf un, y rhai a chanddynt fwy na £5m o drosiant, mae 60% ohonynt yn darparu tai cymdeithasol, chwarter (27%)

ohonynt yn darparu gofal cymdeithasol ac 8% yn darparu addysg ac yn darparu ym maes y celfyddydau.

- Mae un o bob wyth menter gymdeithasol yn targedu cyfleoedd am gyflogaeth at grwpiau penodol yn y gymuned. O blith y sefydliadau hyn, roedd traean yn darparu cyfleoedd am swyddi i rai ag anableddau ac anghenion arbennig, ac un o bob saith yn darparu cyfleoedd wedi'u targedu at rai fu'n ddi-waith am gyfnod hir.

4) Amcangyfrifwn fod mentrau cymdeithasol yn darparu tua 29,000 o swyddi amser llawn, 20,000 o swyddi rhan-amser a 105,000 o gyfleoedd i wirfoddoli.

- Yn 2008, roedd 1.35m o swyddi yng Nghymru. O gymharu'n fras, mae hyn yn golygu bod tua 3.6% o'r swyddi yng Nghymru'n perthyn i'r sector mentrau Cymdeithasol.
- Nid oes gan oddeutu hanner y sefydliadau sy'n ymwneud â gweithgarwch menter gymdeithasol staff amser llawn. O blith y rhai a chanddynt staff amser llawn, dim ond chwarter ohonynt sydd â mwy na deg aelod o staff amser llawn.

5) Ceir mentrau cymdeithasol mwy yn Ne Ddwyrain Cymru, ac yng Nghaerdydd yn enwedig, ond ceir mwy o fentrau cymdeithasol y pen yng ngweddill.

- Cymru. Mae 22% o fentrau mawr (mwy na £1 miliwn o drosiant blynyddol) i'w cael yng Nghaerdydd, ond mae ei chyfran o fentrau bychain yn llawer llai - ychydig dros 6%. Ceir patrwm tebyg ymysg awdurdodau eraill y De Ddwyrain.
- Yn Ne Ddwyrain Cymru ceir tua 0.77 o fentrau fesul mil o drigolion. Yng ngweddill Cymru ceir bron dwywaith yn fwy ohonynt – 1.39 fesul mil o drigolion. Gellir galw bron deuparth (65%) y rhain yn fentrau bychain a chanddynt lai na £100,000 o drosiant blynyddol. Dim ond 44% yw'r ffigur cymharol ar gyfer De Ddwyrain Cymru.
- Mae mwy na thraean (36%) mentrau cymdeithasol yng Nghymru'n darparu gwasanaethau oddi mewn i ardal o ddeng milltir, yn enwedig sefydliadau llai. Dim ond un o bob wyth menter gymdeithasol yng Nghymru a ddywedodd eu bod yn darparu gwasanaethau ledled Cymru, ac mae'n fwy tebygol mai sefydliadau mwy yw'r rhai hynny.

6) Dywedodd dros hanner (55%) y sefydliadau a gafodd eu cyfweid eu bod wedi sicrhau gwarged neu elw yn y flwyddyn ariannol ddiwethaf, ac mae oddeutu hanner (48%) y sefydliadau a gafodd eu cyfweid yn bwriadu cynyddu eu cyfran o incwm a enillir ymhen tair blynedd.

- Ymhen tair blynedd, mae 40% yn anelu i fod yn gwbl ariannol gynaliadwy o'i gymharu â'r 28% presennol. Sefydliadau nad oes ganddynt statws elusen sydd fwyaf awyddus i wneud hyn. Mae bron hanner (46%) y grŵp hwn yn anelu i sicrhau eu bod yn ennill 100% o'u hincwm ymhen tair blynedd.
- Ar gyfartaledd, mae mentrau cymdeithasol eginol, datblygol a sefydledig am gynyddu'r incwm a enillir ganddynt i'r ystod 25% nesaf e.e. mae'r rhai sydd yn yr ystod 25% i 49% am symud i'r ystod 50% i 74% yn ystod y tair blynedd nesaf. Mae hyn yn golygu y bydd nifer o fentrau cymdeithasol datblygol yn troi'n rhai sefydledig.
- Mae 20% o'r grŵp eginol heb fod eisiau cynyddu'r gyfran o incwm a enillir. Wrth ddadansoddi ar y lefel hon, mae'r data'n awgrymu bod y grŵp hwn yn cynnwys y rhai sy'n wirioneddol eginol; rhai a allai elwa drwy ennill mwy o incwm er mwyn bod yn fwy cynaliadwy, ond nad oes ganddynt unrhyw gynlluniau cyfredol; a'r rhai sy'n ennill cyfran isel o incwm yn rhan o'u strategaeth ariannu gynaliadwy. Mae hyn yn profi'r ffaith bod cynnwys mentrau cymdeithasol eginol wedi golygu cynnwys sefydliadau sydd i fod i berthyn i'r trydydd sector ehangach.
- Roedd sefydliadau a chanddynt fwy na £100k o drosiant yn fwy tebygol o ddweud eu bod wedi gwneud elw.
- Mae bron hanner y sefydliadau sy'n cyflawni gweithgarwch menter gymdeithasol yng Nghymru'n fwy na phymtheng mlwydd oed. Mae gan fwyafrif (59%) y sefydliadau hyn statws elusen. Mae'r proffil hwn yn newid: nid oes gan fwyafrif (60%) yr elusennau iau na phum mlwydd oed statws elusen. Mae data'n awgrymu bod sefydliadau o'r fath yn cychwyn fel mentrau cymdeithasol, yn hytrach na'u bod yn elusennau sy'n newid i fod yn strategaeth menter gymdeithasol.

- Gall mentrau cymdeithasol newydd ddatblygu i fod yn gymharol hunangynhaliol yn gyflym iawn: ym mhob categori ystod oedran isod, mentrau cymdeithasol sefydledig yw'r mentrau cymdeithasol mwyaf cyffredin.

7) Mae mwy na deuparth (68%) o ymatebwyr yr arolwg am ddarparu mwy o wasanaethau, neu wasanaethau newydd i'r sector cyhoeddus, ond ceir problemau sylweddol o ran ymwybyddiaeth a materion contractio ar ochr y cyflenwad a'r galw fel ei gilydd.

- Mae gwasanaethau cyhoeddus dan gontract yn ffynhonnell incwm bwysig i rai mentrau cymdeithasol, ond heb fod mor bwysig â gwerthu cynnyrch a gwasanaethau'n uniongyrchol i unigolion neu i sefydliadau eraill. Mae holl incwm a enillir bron hanner (48%) ymatebwyr yr arolwg yn deillio o werthu nwyddau, cynnyrch a gwasanaethau'n uniongyrchol i unigolion neu sefydliadau. Mae gwerthu nwyddau a gwasanaethau'n uniongyrchol yn gyffredin iawn gyda 91% o fentrau cymdeithasol yn ennill cyfran o'u hincwm drwy werthu eu cynnyrch a'u gwasanaethau'n uniongyrchol i unigolion a sefydliadau yn hytrach na chontractau a Chytundebau Lefel Gwasanaeth (CLGau). Gellir cymharu hyn â 36% sy'n ennill cyfran o'u hincwm o gontractau llywodraeth a 26% sy'n ennill cyfran o'u hincwm drwy Gytundebau Lefel Gwasanaeth.
- Mae rhai'n ystyried bod y trosglwyddo rhwng cyllid grant a chaffael cyhoeddus yn digwydd yn rhy gyflym ac am gael cyllid grant craidd yn ystod y cyfnod pontio i'w galluogi i adeiladu'r capasiti i wneud ceisiadau am gontractau a'u hennill.
- Mae gwasanaethau cyhoeddus yn dangos parodrwydd i dyfu mentrau cymdeithasol a rhoddir pwyslais cynyddol ar roi cyfleoedd i fentrau cymdeithasol gael ffynnu, ond roedd bron un o bob pump o'r ymatebwyr yn teimlo mai'r brif her i'w sefydliad o ran darparu gwasanaethau i'r sector cyhoeddus oedd "diffyg ymwybyddiaeth a chanfyddiad ymysg cyrff y sector cyhoeddus". Roedd diffyg ymwybyddiaeth a chanfyddiad o fentrau cymdeithasol yn thema gref drwy'r holl gyfweiliadau.
- Dyma heriau eraill i fentrau cymdeithasol sy'n ceisio darparu gwasanaethau i'r sector cyhoeddus:
 - Canfyddiad bod cynghorau lleol yn gyndyn o roi ar gontract wasanaethau y mae'r cyngor ei hun yn eu darparu ar hyn o bryd.
 - Mae'r contractau'n rhai mawr, felly rhaid i nifer o fentrau cymdeithasol wneud cais fel isgontractwyr, os o gwbl.
 - Diffyg cydnabyddiaeth o werth creu budd i gymdeithas mewn manylebau tendrau.
 - Taliadau hwyr neu delerau ôl-dalu cyrff y sector cyhoeddus.
- Mae llai na 20% o'r sefydliadau a gafodd eu cyfweld wedi'u cofrestru ar GwerthwchiGymru i dderbyn newyddion am gyfleoedd tendro.
- Dim ond un o bob deg sy'n ymwybodol o'r Siarter Agor Drysau, cyfres Llywodraeth Cynulliad Cymru o egwyddorion caffael sy'n gyfeillgar i BBaChau (a mentrau cymdeithasol).
- Mae Gwerth Cymru, tîm gwella caffael Llywodraeth Cynulliad Cymru, yn chwarae rhan allweddol i hwyluso ymwneud mentrau cymdeithasol â chaffael cyhoeddus. Dywedodd un o gynrychiolwyr Gwerth Cymru mai £4bn a dim ond 35% o gontractau a ddyfarnwyd i gwmnïau Cymreig cyn y Siarter Agor Drysau o'i gymharu â £4.5bn a 49% o gontractau a gafwyd yn ddiweddar, ac mae mentrau cymdeithasol wedi llwyddo i ennill contractau Llywodraeth Cynulliad Cymru a chontractau llywodraeth leol.
- Ar y cyfan, ystyrir bod canllawiau yn eu lle i sicrhau bod rheolau caffael yn gyfeillgar i'r trydydd sector, gan gynnwys mentrau cymdeithasol, ond mae angen mwy o weithredu ar y canllawiau hyn ar raddfa leol.

8) Byddai mentrau cymdeithasol yn dymuno gweld mwy o asedau'n cael eu trosglwyddo o awdurdodau cyhoeddus er mwyn helpu i greu incwm, eu gwneud yn fwy ariannol gadarn a darparu adnodd cymunedol.

- Mae gan 39% o'r mentrau cymdeithasol rydd-ddaliad neu les hir ar eiddo neu dir. Mae'n debygol y byddai lefel y berchnogaeth yn uwch pe bai lesioedd o lai na 50 mlynedd yn cael ei gynnwys.

- Sefydliadau mwy a sefydliadau y mae eu prif amcanion yn cynnwys eiddo rhent, fel cymdeithasau tai, neu ddatblygu asedau er budd y gymuned, fel ymddiriedolaethau datblygu, sy'n tueddu i fod yn berchen ar eiddo.
- Mae mentrau cymdeithasol yn ystyried perchnogaeth ar asedau'n rhywbeth cadarnhaol, ond yn ôl profiad y cyfweledigion, roedd rhai awdurdodau'n fwy cadarnhaol eu hagwedd a pharod i drosglwyddo asedau er budd y gymuned nag eraill. Yn y senario orau, mae awdurdodau lleol wedi bod yn uchelgeisiol wrth drosglwyddo asedau a chefnogi'r broses o ddatblygu asedau er budd y gymuned.

9) Cyfeiriwyd at gynghorau lleol fel y ffynhonnell cymorth busnes mwyaf cyffredin a mwyaf pwysig, gan amlygu pa mor bwysig yw'r berthynas â'r sector cyhoeddus i waith mentrau cymdeithasol. Ceir galw am fwy o gymorth proffesiynol sydd wedi'i gynllunio'n arbennig ac sy'n fwy penodol.

- Er y cyfeiriwyd at gynghorau lleol fel y ffynhonnell cymorth busnes bwysicaf, mae'n fwy tebygol mai natur y cymorth hwn yw cyfeirio at wasanaethau a gwybodaeth am ariannu a chyfleoedd am gontractau, yn hytrach na datblygu busnes mewn modd strwythuredig a chymorth i adeiladu capasiti.
- Y darparwyd cymorth pwysicaf nesaf yw Cyngor Gweithredu Gwirfoddol Cymru (CGGC), ynghyd â'r Cynghorau Gwirfoddol Sirol (CGS), a'u gwaith yw darparu cyngor a gwybodaeth i sefydliadau gwirfoddol a chymunedol lleol. Mae mwy o alw ymysg y sefydliadau hynny sydd wedi'u cofrestru'n elusennau, a chan fentrau cymdeithasol eginol am gymorth y gan CGGC.
- Defnyddiai 13% o'r ymatebwyr Cymunedau yn Gyntaf, rhaglen flaenllaw Llywodraeth Cynulliad Cymru i wella amodau byw a rhagolygon pobl yng nghymunedau mwyaf difreintiedig Cymru, fel ffynhonnell cyngor.
- Darparwyr cymorth arbenigol i fentrau cymdeithasol oedd y ffynonellau cymorth busnes eraill mwyaf cyffredin, yn enwedig Canolfan Cydweithredol Cymru (17%), Menter Gymunedol Cymru (4%), DTA Cymru (4%) a Chwmnïau Cymdeithasol Cymru (2%).
- Dim ond 8% o'r ymatebwyr a ddefnyddiai Llygad Busnes, a 4% a ddefnyddiai Cyswllt Busnes, sef prif raglenni cymorth busnes y llywodraeth. Mae'r mentrau cymdeithasol nad ydynt yn elusennau'n fwy tueddol o ddefnyddio'r rhain – roedd 57% o'r rhai hynny a nododd Llygad Busnes yn brif ffynhonnell cymorth heb gofrestru fel elusen.
- Mae'r lefelau bodlonrwydd ar gyfer cymorth busnes yn weddol uchel, gyda mwy na deuparth naill ai'n weddol fodlon neu'n fodlon iawn, ond cafwyd pryderon nad oedd cymorth busnes y llywodraeth yn cymryd mentrau cymdeithasol o ddifrif fel busnesau.
- Ceir galw i ddatblygu'r isadeiledd cymorth busnes ar gyfer mentrau cymdeithasol ymhellach – mwy o ddarparwyr cymorth arbenigol annibynnol sy'n gwybod ac yn deall mentrau a busnes cymdeithasol ac sy'n cyflwyno sgiliau'r sector preifat i'r sector.
- Ceir rhywfaint o alw hefyd am rwydweithio a mentora rhwng cymheiriaid; mae 7% o'r ymatebwyr yn cael cyngor a chymorth busnes gan fentrau cymdeithasol eraill.
- O bellffordd, mynediad at gyllid yw'r maes yr hoffai'r rhan fwyaf o'r ymatebwyr gael cyngor a chymorth ychwanegol amdano; cyfeiriodd 44% o'r ymatebwyr at hyn fel pwnc. Ymysg y meysydd eraill y mae mentrau cymdeithasol yn chwilio am fwy o gyngor ynddynt ceir cynllunio strategol a busnes (18%), gwirfoddoli (15%), arallgyfeirio ffrydiau incwm (14%), datblygu partneriaeth (14%), a rheoli cyllid (13%).
- Mae ystyriaeth darparwyr cymorth busnes o'r hyn y mae mentrau cymdeithasol yn dymuno ei gael o ran cymorth busnes yn tueddu i fod yn wahanol i'r hyn y mae ar fentrau cymdeithasol ei angen mewn gwirionedd. Maent yn gweld bylchau capasiti sylweddol ym meysydd rheoli a marchnata, a oedd yn isel iawn o ran blaenoriaeth ymysg y meysydd yr hoffai'r sefydliadau eu hunain gael mwy o gyngor amdanynt.
- Mae sefydliadau mwy yn ceisio mwy o sgiliau sy'n gysylltiedig â busnes na sefydliadau llai, ac roedd tuedd am fwy o alw am sgiliau cynllunio busnes a rheoli cyllid ymysg sefydliadau â chyfran uwch o incwm a enillir.

10) Mae mentrau cymdeithasol yn teimlo'u bod yn gallu arloesi drwy eu model busnes a chreu cysylltiadau gwell â'r gymuned a defnyddwyr gwasanaeth, ond yn teimlo bod ymagweddau'r sector cyhoeddus tuag at gaffael a diffyg cydweithredu o fewn y sector yn eu hatal.

- Ar ei gorau, mae ymagwedd entrepreneuriaidd mentrau cymdeithasol yn eu gwneud yn fwy deinamig na sefydliadau eraill y trydydd sector gan y byddant yn mynd i feysydd y gallai busnesau masnachol beidio gweld cyfleoedd ynddynt.
- Roedd diffyg ymgysylltiad a dealltwriaeth awdurdodau lleol o fentrau cymdeithasol yn peri cryn rwystredigaeth.
- Er eu bod gallu addasu ac ymateb i agendâu gwasanaethau cyhoeddus newydd, gall contractau, rheolau a dulliau gweithio'r sector cyhoeddus fod yn destun rhwystredigaeth i fentrau cymdeithasol, a hoffent gael mynediad at gronfeydd prif-ffrwd lle gallant gyflawni'n effeithiol yn erbyn targedau.
- Mae nifer o fentrau cymdeithasol nad ydynt yn barod i dyfu, neu nad ydynt yn dymuno gwneud hynny. Roedd bron hanner yr holl sefydliadau a gafodd eu cyfweld yn cyflawni'u gweithgareddau o fewn radiws o 20 milltir, a chan mai un o'u cryfderau allweddol yw'r gallu i ymateb i anghenion lleol, mae'r canfyddiadau'n awgrymu y bydd mwyafrif y mentrau cymdeithasol yng Nghymru'n parhau i ganolbwyntio ar eu hardal leol.
- Mae ailadrodd yn cynnig dull posibl o dyfu gan barhau i gadw cysylltiadau lleol, ac mae enghreifftiau o'r ymagwedd hon yn dod i'r amlwg. Mae caffael neu gydweithio â busnesau lleol a'u trawsnewid yn fentrau cymdeithasol hefyd yn strategaeth dwf arall arloesol y mae rhai mentrau cymdeithasol yng Nghymru'n anelu ati.
- Roedd y cyfweledigion yn cydnabod bod angen mwy o gydweithredu a phartneriaethau i annog arloesi a datblygu pellach.

11) Roedd y sefydliadau a gafodd eu cyfweld yn hynod gadarnhaol ynglŷn â'u cyflawniadau, er mai llai na 40% ohonynt a ddywedodd bod ganddynt fesurau yn eu lle i asesu eu perfformiad. Gan nad oes dull cyfundrefnol o fesur effeithiau ar gymdeithas, nid yw'n bosibl asesu effaith gyffredinol y sector mentrau cymdeithasol yng Nghymru ar gymdeithas, yr economi na'r amgylchedd y tu hwnt i ddata pennawd.

- Y prif beth y mae mentrau cymdeithasol yn canolbwyntio arno yw sefydlu a chynnal eu gweithrediadau o ddydd i ddydd. Nid oes digon o fonitro, gwerthuso na chyfathrebu'n digwydd mewn modd cyfundrefnol ynghylch "effaith gymdeithasol". Dyma faes lle mae angen herio, annog a chefnogi mentrau cymdeithasol i wella.
- Roedd sefydliadau mwy'n fwy tebygol o fod wedi sefydlu systemau mesur perfformiad. Mae hyn yn adlewyrchu'r ffaith bod angen lefel benodol o adnoddau – o ran amser, arbenigedd ac ymdrech staff – i sefydlu systemau mesur, ac nid oes gan sefydliadau llai adnoddau o'r fath.
- Y cam cyntaf ar gyfer nifer o fentrau cymdeithasol a gafodd eu cyfweld yw ennill safon ansawdd gydnabyddedig er mwyn dangos proffesiynolrwydd ac effeithiolrwydd y sefydliad. Y nodau ansawdd mwyaf cyffredin a enillwyd gan fentrau cymdeithasol a gafodd eu cyfweld yw Buddsoddwyr mewn Pobl a'r Ddraig Werdd. Mae rhai mentrau cymdeithasol wedi cyrraedd safonau ISO hefyd. Mae prynwyr o'r sector cyhoeddus yn cydnabod ac yn rhoi gwerth ar y safonau hyn.
- Roedd y rhan fwyaf o fentrau cymdeithasol yn gyfarwydd â dulliau mesur perfformiad cymdeithasol amrywiol, fel archwilio cymdeithasol ac Enillion Cymdeithasol ar Fuddsoddiad (ECaF), ond nid yw'r dulliau hyn yn cael eu gweithredu'n eang hyd yma. Roedd bron un o bob deg o'r cyfweledigion yn defnyddio archwilio cymdeithasol. Mae rhai cyrff rhwydweithio, fel Cylch ac Ymddiriedolaeth Datblygu Cymru, wedi arwain ar hyrwyddo'r defnydd o ddulliau cyfrifo ac archwilio cymdeithasol.
- Y dull mwyaf cyffredin o fesur perfformiad oedd cynnal arolygon ymysg defnyddwyr gwasanaeth fel ffordd o gael adborth cleientiaid ar ansawdd ac effaith eu gwasanaethau. Bydd cymdeithasau tai'n defnyddio arolygon o'r fath yn fynych ymysg eu tenantiaid.

12) Ar y cyfan, roedd gan yr ymatebwyr safbwyntiau cadarnhaol ynghylch rôl a dylanwad Llywodraeth Cynulliad Cymru. Roedd eu safbwyntiau ynglŷn ag awdurdodau lleol yn fwy cymysg.

- Y farn gyffredinol oedd y dylai Llywodraeth Cynulliad Cymru helpu i fywiogi'r sector a'i gefnogi i dyfu, yn enwedig yn yr hinsawdd economaidd sydd ohoni.
- Y prif faes yr hoffai'r ymatebwyr i Lywodraeth Cynulliad Cymru ganolbwyntio mwy arno yw cyllid, naill ai cyllid uniongyrchol neu gymorth i gael mynediad at gyllid. Crybwyllwyd cyllid gan gyfanswm o 59% o'r cyfweledigion ar ryw ffurf neu'i gilydd. Yn nodweddiadol, hoffai mentrau cymdeithasol gael mynediad at gyllid craidd mwy hirdymor (o leiaf tair i bum mlynedd) er mwyn buddsoddi i adeiladu ar eu gwaith yn hytrach na chyllid unigol ar gyfer prosiectau penodol.
- Daw hyrwyddo, cydnabod a defnyddio mentrau cymdeithasol hefyd yn uchel ar yr agenda o'r meysydd yr hoffai'r cyfweledigion i Lywodraeth Cynulliad Cymru weithio mwy arnynt. Ceir canfyddiad bod diffyg dealltwriaeth ynghylch mentrau cymdeithasol yn rhwystro twf a chyfleoedd. Cais cyffredin oedd y dylai Llywodraeth Cynulliad Cymru fod yn fwy rhagweithiol i sicrhau bod awdurdodau lleol yn cydnabod gwerth mentrau cymdeithasol.
- Dywedodd yr holl gyfweledigion nad oes dealltwriaeth eang o'r term 'menter gymdeithasol' o fewn eu sefydliad nac yn eu cymunedau, ac roedd pawb yn teimlo y byddai dealltwriaeth ehangach o'r term o gymorth i'w busnes. Fodd bynnag, roedd llawer yn teimlo nad oedd unrhyw farn glir ynglŷn â'r hyn y mae bod yn fenter gymdeithasol yn ei olygu, hyd yn oed ymysg y mentrau cymdeithasol eu hunain. Yn hyn o beth gallai fod yn ddefnyddiol i segmentu mentrau cymdeithasol yn ôl eu marchnad.
- Cafwyd cefnogaeth i'r syniad bod Llywodraeth Cynulliad Cymru'n ariannu ymgyrch gyfathrebu. Fodd bynnag, cafwyd pryder ynglŷn â'r modd y byddai hyn yn cael ei gynllunio a'i reoli. Roedd llawer o'r farn mai'r mentrau cymdeithasol eu hunain a ddylai fod yn llywio unrhyw ymgyrch farchnata. Mae mentrau cymdeithasol hefyd yn pwysleisio'r angen i amlygu'r union hyn y gall mentrau cymdeithasol ei gyflawni mewn ieithwedd syml.
- Ar y cyfan, cafwyd ymdeimlad bod Llywodraeth Cynulliad Cymru'n agored, yn gynhwysol ac yn gwranddo'n dda. Roedd entrepreneuriaid cymdeithasol blaenllaw'n teimlo'u bod wedi cael cyfle i gyfranogi gyda'r llywodraeth wrth adolygu strategaethau llywodraethol perthnasol, ac roedd rhwydweithiau mentrau cymdeithasol eraill mwy wedi cael profiad tebyg drwy eu statws arbenigol.
- Y sefydliadau mwy, o ran trosiant, oedd â'r farn mwyaf cadarnhaol ynglŷn â Llywodraeth Cynulliad Cymru. Roedd y farn lleiaf cadarnhaol ymysg mentrau cymdeithasol sy'n gwbl hunangynhaliol. Mae mentrau o'r fath yn tueddu i ystyried bod Llywodraeth Cynulliad Cymru'n canolbwyntio gormod ar gymunedau yn hytrach na busnes wrth edrych ar fentrau cymdeithasol. Roedd yma farn fod yr agenda mentrau cymdeithasol wedi'i gysylltu'n ormodol ag agenda'r trydydd sector, ac nad oedd wedi'i hymwreiddio'n ddigonol yn holl bolisiau'r llywodraeth.

Argymhellion

Er mwyn i fenter gymdeithasol allu gwireddu'i haddewidion, mae angen ymrwymiad gwleidyddol a chefnogaeth integredig gyson ar bob lefel o du'r llywodraeth. Mae hi'n gyfnod cynnar iawn o hyd yn y broses o ddatblygu modelau mentrau cymdeithasol Yn yr adroddiad hwn, nodir ein casgliadau cyffredinol o'r astudiaeth fapio, a'r argymhellion sy'n deillio o hynny. Dyma grynodeb ohonynt yma. Fe'u cyflwynir ar ffurf cyfres fanylach o gamau gweithredu yn y prif adroddiad:

- **Argymhelliad 1: Cynnal a gwella'r sylfaen hon o wybodaeth am weithgarwch mentrau cymdeithasol.**
Gallai sylfaen gadarn ac ansawdd uchel o wybodaeth fod yn offeryn pwysig iawn i gynyddu'r wybodaeth am fentrau cymdeithasol, y galw am eu gwasanaethau a'r cyflenwad o gyllid. Rydym yn argymhell cyfres o gamau i sicrhau bod gwybodaeth yr astudiaeth fapio hon yn fan cychwyn gwerthfawr er mwyn datblygu ac asesu perfformiad gweithgarwch mentrau cymdeithasol yn y dyfodol.
- **Argymhelliad 2: Cydnabod amrywiaeth mentrau cymdeithasol yng Nghymru a chynllunio gymorth priodol yn arbennig ar eu cyfer.**
Mae'r astudiaeth fapio hon yn pwysleisio amrywiaeth y sector mentrau cymdeithasol yng Nghymru. Gellir ystyried y sefydliadau hyn yn rhan o un "sector" i'r graddau bod ganddynt oll nodweddion menter gymdeithasol o ran cyfeiriadaeth menter, nodau cymdeithasol a pherchnogaeth

gymdeithasol. Serch hynny, mae'r gwahaniaeth rhyngddynt yn anferthol o ran maint, gallu a nodau busnes, diwylliant, nodau cymdeithasol a'u model ariannu. Credwn ei bod hi'n bwysig i Lywodraeth Cynulliad Cymru ddefnyddio'r data o'r astudiaeth hon i segmentu sefydliadau yn ôl lefel yr incwm a enillir ganddynt a'r graddau y maent yn dymuno bod yn hunangynhaliol. O wneud hyn, bydd modd i Lywodraeth Cynulliad Cymru dargedu eu cyfathrebiadau mewn modd sy'n gwneud synnwyr i'r sector o ran eu hunanddiffiniad a'u huchelgeisiau. Yn ogystal â hyn, byddai Llywodraeth Cynulliad Cymru a'r 'sector' mentrau cymdeithasol yn elwa ar ddadansoddi a segmentu sectorau twf mentrau cymdeithasol hefyd, a datblygu strategaethau galluogi, amgylcheddol a buddsoddi ar gyfer y sectorau hynny e.e. ailgylchu gwastraff, cynhyrchu ynni, bwydydd lleol/cynnyrch organig, diwylliant a'r celfyddydau. .

- **Argymhelliad 3: Cynnwys awdurdodau lleol mewn modd rhagweithiol yn yr agenda mentrau cymdeithasol.**

Mae awdurdodau lleol yn rhanddeiliaid craidd yn natblygiad y sector mentrau cymdeithasol, fel partneriaid a phrynwyr y gwasanaethau. Ceir arfer da lle bydd awdurdodau lleol yn cydweithio â mentrau cymdeithasol, ond mae angen priif-frydio hyn. Mae angen datblygu ffyrdd effeithiol o rannu gwybodaeth am arfer da ac o godi ymwybyddiaeth o fentrau cymdeithasol a'u rolau yn y gymuned a'r economi leol ymysg swyddogion llywodraeth leol. Mae hyn yn cynnwys codi ymwybyddiaeth o fentrau cymdeithasol ymysg yr holl adrannau caffael, gan ddatblygu capasiti mentrau cymdeithasol fel eu bod yn gallu caffael contractau cyhoeddus a datblygu partneriaethau rhwng y naill a'r llall.

- **Argymhelliad 4: Sicrhau bod cymorth busnes wedi'i gynllunio'n arbennig i gyfateb â gwahanol fathau o fentrau cymdeithasol ac yn canolbwyntio ar eu datblygu'n fusnesau cynaliadwy.**

Mae angen mwy o gymorth i helpu mentrau cymdeithasol i ddatblygu fel busnesau cynaliadwy. Mae'r rhan fwyaf yn dda ar agweddau "cymdeithasol" eu gwaith, ond mae llawer llai ohonynt yn cael eu rhedeg fel busnesau effeithiol a dichonadwy. Ceir nifer o fentrau cymdeithasol a chyrrff rhwydweithio nad oes ganddynt ddigon o adnoddau dynol perthnasol i ymdrin â'r gwaith o adeiladu busnesau dichonadwy. Mae canfyddiadau'r astudiaeth fapio hon yn awgrymu bod angen i gymorth gael ei ganolbwyntio'n fwy a bod angen strategaethau darparu newydd mewn rhai meysydd. Manylir ar y rhain yn yr adran olaf.

- **Argymhelliad 5: Ystyried canolbwyntio mwy ar gefnogi datblygiad darparwyr cyllid cymdeithasol cynaliadwy, a rhoi cyllid uniongyrchol iddynt o bosib, er mwyn cefnogi twf mentrau cymdeithasol cynaliadwy yng Nghymru..**

Mae angen cefnogi isadeiledd cyllid sy'n darparu cymysgedd strwythuredig o fuddsoddiadau, gan symud o grantiau i fenthyciadau meddal i fasnachol a chyllid o natur ecwiti wedi'i gynllunio'n arbennig i gyfateb ag anghenion ariannu a datblygu mentrau cymdeithasol. Ceir angen hefyd i ddatblygu gwybodaeth a gallu mentrau cymdeithasol i reoli cyllid. Byddai gwybodaeth o'r fath yn helpu i gynyddu parodrwydd mentrau cymdeithasol ar gyfer buddsoddi, a'r galw am gyllid sy'n sydd ar gael ar wahân i grantiau.

- **Argymhelliad 6: Buddsoddi i wella'r gwaith o fonitro perfformiad a didwylledd mentrau cymdeithasol.**

Mae'r gwaith o fesur perfformiad ac effaith mentrau cymdeithasol yn wan. Mae'r canfyddiadau'n awgrymu nad oes gan nifer o fentrau cymdeithasol, hyd yma, y capasiti fel sefydliad i ddylunio a gweithredu systemau effeithiol a chadarn i reoli a monitro perfformiad cymdeithasol Dyma faes lle mae angen cymorth y llywodraeth a chydlynu ymysg mentrau cymdeithasol a chyrrff cefnogi i ddatblygu dulliau a systemau gwybodaeth er mwyn rhannu data ar berfformiad.

- **Argymhelliad 7: Cefnogi ymgyrch(oedd) ymwybyddiaeth a marchnata graddfa fawr sy'n cyrraedd y cyhoedd ehangach ar gyfer mentrau cymdeithasol.**

Yr her wrth gyfathrebu yw sicrhau bod mentrau cymdeithasol yn dod yn fwy adnabyddus ymysg y cyhoedd a'r gymuned fusnes yng Nghymru, nid yn unig y rhai sydd yn y sector eisoes, fel bod y galw am eu nwyddau a'u gwasanaethau'n cynyddu. Ceir galw cryf am ymgyrch i godi ymwybyddiaeth wedi'i harwain gan y sector mentrau cymdeithasol ei hun. Dylid cynllunio unrhyw ymgyrch yn arbennig i gyfathrebu gwerthoedd sylfaenol mentrau cymdeithasol, a'r hyn sy'n wahanol amdanynt.